

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

w Warszawie

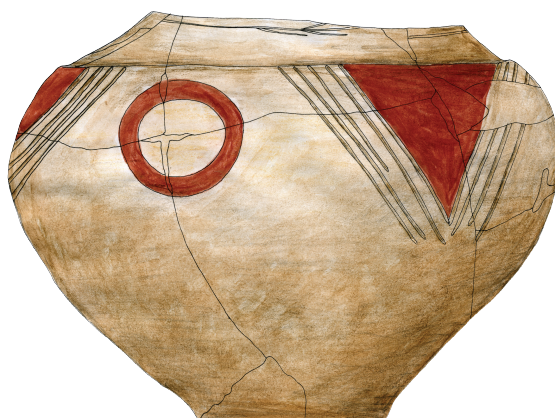

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVII

2004 – 2005

WARSZAWA 2005 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LVII

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław J. Prochowicz, mgr Andrzej Tomaszewski, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Marta Stasiak-Cyran
Anna Mistewicz & Jacek Andrzejowski (podpisy / captions)

Skład i łamanie / Layout:

J R J

Rycina na okładce: malowana waza gliniana
z Chojna-Golejewka, pow. Rawicz (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: painted clay vase
from Chojno-Golejewko, distr. Rawicz (L. Kobylińska del.)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2005

© Autorzy, 2005

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl.

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: pma@pma.pl/wydawnictwa.

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LVII

SPIS TREŚCI

Contents

R o z p r a w y

- Barbara Bargiel, Jerzy Libera, Zespoły grobowe z krzemiennymi płoszczami w Małopolsce i na Wołyniu 3
Grave assemblages with flint projectile points in the Little Poland and Volhynia

M i s c e l l a n e a

- Anna Drzewicz, Topór kamienny kultury ceramiki sznurowej z Czubina, pow. pruszkowski 29
A Corded Ware Pottery culture stone axe from Czubin, distr. Pruszków

- Anna Drzewicz, Technika produkcji młotków rogowych z osiedla obronnego kultury łużyckiej w Biskupinie 33
Antler hammers from the fortified settlement of the Lusatian culture at Biskupin – technology of production

- Grażyna Orlińska, Naczynie kultury łużyckiej z Pyszkowa, pow. sieradzki 41
A Lusatian culture footed beaker from Pyszków, distr. Sieradz

- Aleksandra Żórawska, Klamra hakowa z Kargoszyna, pow. ciechanowski. 47
Uwagi o chronologii i genezie ażurowych klamer z T-kształtnym zakończeniem w północno-wschodniej Polsce i na terenach bałtyjskich
The belt clasp from Kargoszyn, distr. Ciechanów.
The dating and origins of open-work belt-clasps with T-shaped endings from north-eastern Poland and the Balt lands

- Jacek Andrzejowski, Wczesna *Kragenfibel* z Obór i problem jej pochodzenia 57
Early *Kragenfibel* from Obory and the question of its provenance

- Katarzyna Czarnecka, Nieznane materiały z cmentarzyska kultury przeworskiej 67
w Wólce Domaniowskiej, w pow. radomskim
Unpublished finds from a cemetery of the Przeworsk culture at Wólka Domaniowska, distr. Radom

- Radosław Prochowicz, Znaleźisko dziobowatego okucia końca pasa z Przeradowa, pow. makowski 73
A beak-shaped strap end from Przeradowo, distr. Maków Maz.

- Dorota Popławska, Archeomuzykologia polska o aerofonach fletowych 81
Polish archaeomusicology on flute o aerophones

M a t e r i a ł y

- Bartłomiej Karch, Naczynia z IV okresu epoki brązu z Nowego Zatomia, pow. międzychodzki 89
Bronze Age pottery (BA IV) from Nowego Zatom, distr. Międzychód

- Anna Drzewicz, Materiały z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Chojnie-Golejewku, pow. rawicki, z kolekcji 93
Aleksandra Guttmana
Material from a Lusatian culture cemetery at Chojno-Golejewko, distr. Rawicz, from the Aleksander Guttman collection

Anna Drzewicz, Ozdoby brązowe z Kruchowa, pow. gnieźnieński Bronze ornaments from Kruchowo, distr. Gniezno	101
Aleksandra Żórawska, Wielokulturowe cmentarzysko w Starym Targu w świetle dotychczasowych publikacji, archiwaliów i ocalałych materiałów The multicultural cemetery at Stary Targ in the light of literature, archival records and survived finds	111
Zbigniew Nowakowski, Cmentarzysko kultury przeworskiej w miejscowości Bielawy-Łuby, pow. łowicki, stan. 2 A Cemetery of the Przeworsk Culture at Bielawy-Łuby, distr. Łowicz, site 2	177
Anna Mistewicz, Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich na stan. 29 w Dąbku, pow. mławski Early Roman Period cemetery of the Przeworsk culture at Dąbek, site 29, distr. Mława	197
A n e k s : Łukasz Maurycy Stanaszek, Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29 Anthropological assessment of bone remains from Dąbek, site 29, distr. Mława	235
Teresa Liana Osada z młodszego okresu rzymskiego w Łęgonicach, pow. grójecki A Late Roman Period settlement of the Przeworsk culture at Łęgonice, distr. Grójec	241
K r o n i k a	297
Wykaz skrótów	299

OD REDAKCJI

W niniejszym tomie „Wiadomości Archeologicznych” zamieszczamy pracę zmarłej w 1998 roku dr Teresy Liany pt. *Osada z młodszego okresu rzymskiego w Łęgonicach, pow. grójecki*, przygotowaną i zredagowaną przez prof. dr hab. Teresę Dąbrowską na podstawie materiałów pozostawionych przez Autorkę. Redakcja „Wiadomości Archeologicznych” wyraża tą drogą podziękowania Pani prof. dr hab. Teresie Dąbrowskiej za wielki wkład pracy w przygotowanie do publikacji tego ważnego stanowiska kultury przeworskiej.

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych” informuje, że w pracy Caroline Earwood *Wooden artefacts from the medieval town of Dawidgródek, Belarus* opublikowanej w tomie LVI zostało wykorzystanych szereg rysunków autorstwa Pani Wiesławy Gawrysiak-Leszczyńskiej. Redakcja przeprasza Autorkę za omyłkowe opuszczenie Jej nazwiska w podpisach pod następującymi rycinami: fig. 6 nr 72.7, 10 nr 65, 66:1, 79.3, fig. 11 (z wyjątkiem nr. 16.2), fig. 13 nr 81:3, fig. 16 (z wyjątkiem nr. 17.7), fig. 19, fig. 22, nr 79.11, 81.7, 81.14, 81.21, fig. 23, fig. 27 nr 79.14, 81.19.

Począwszy od bieżącego tomu w „Wiadomości Archeologicznych” Redakcja wprowadziła transliterację tekstów pisanych grażdanką (cyrylicą) zgodną z zasadami opisanymi w Polskiej Normie PN-ISO 9:2000 (*Informacja i dokumentacja — transliteracja znaków cyrylickich na znaki łacińskie — Języki słowiańskie i niesłowiańskie*).

Dr Wojciech Brzeziński
Redaktor Naczelny

ALEKSANDRA ŻÓRAWSKA

KLAMRA HAKOWA Z KARGOSZYNA, POW. CIECHANOWSKI

UWAGI O CHRONOLOGII I GENEZIE AŻUROWYCH KLAMER Z T-KSZTAŁTNYM ZAKOŃCZENIEM
W PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ POLSCE I NA TERENACH BAŁTYJSKICH

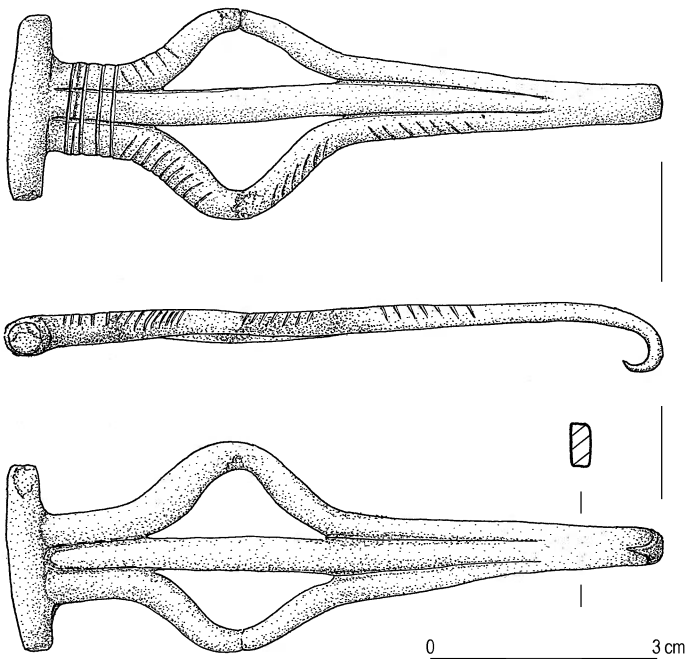
THE BELT CLASP FROM KARGOSZYN, DISTR. CIECHANÓW

THE DATING AND ORIGINS OF OPEN-WORK BELT CLASPS WITH T-SHAPED ENDINGS FROM NORTH-EASTERN POLAND AND THE BALT LANDS

Do zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie przekazano jesienią 2003 roku brązową ażurową kłamrę hakową, odkrytą przypadkowo w Kargoszynie, gm. i pow. Ciechanów, woj. mazowieckie¹. Zabytek znaleziono na świeżo zaoranym polu położonym na terasie zalewowej Łydyni. Nie jest znana bliższa lokalizacja ani kontekst jego odkrycia.

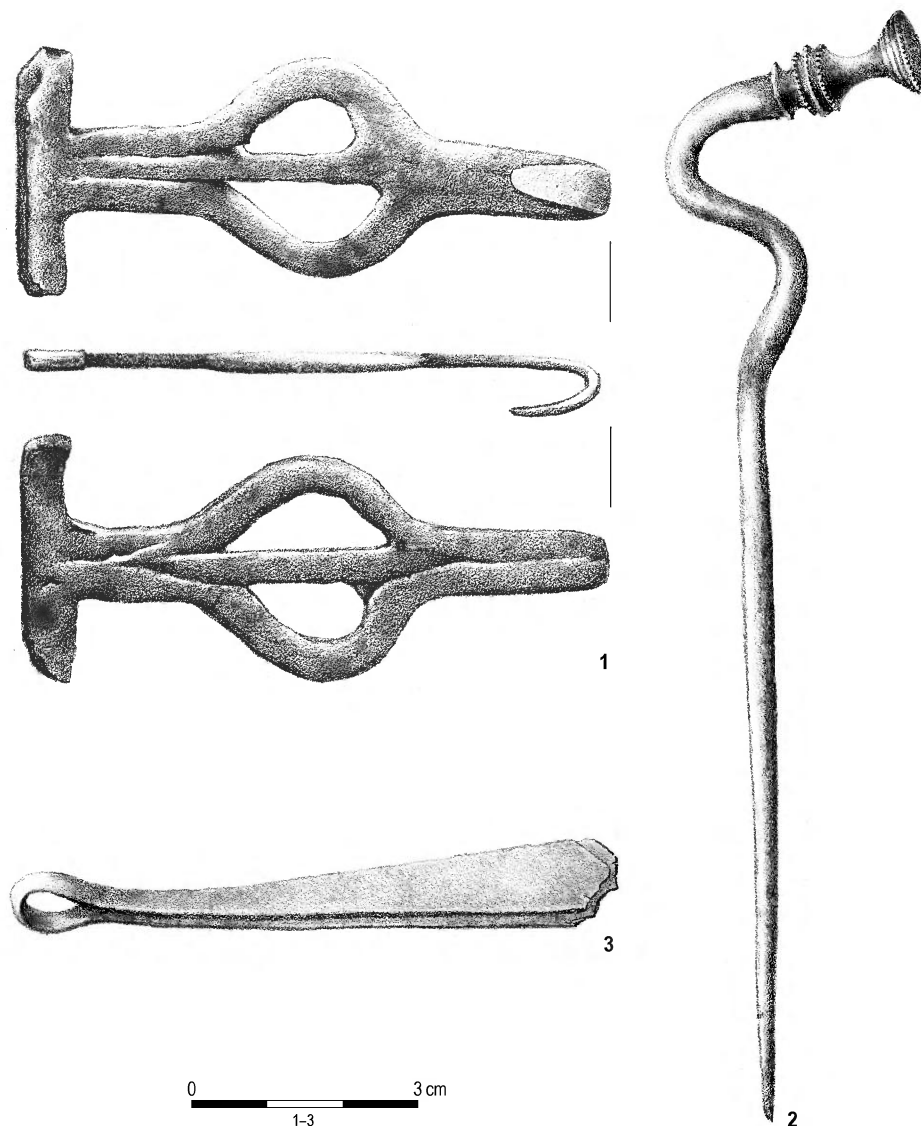
Zabytek

Klamra (Ryc. 1) wykonana została techniką odlewu. Tworzą ją trzy człony, podkreślone dodatkowo przez głębokie wycięcia w sztabce. Człony zewnętrzne rozchodzą się w części środkowej tworząc rodzaj ramy, zaś wewnętrzny biegnie między nimi. Dzięki temu powstały dwa niemal symetryczne, półkoliste otwory, nadające kłamrze ażurowy wygląd. Z jednej strony sztabka zwęża się językowato aż do ostrego, haczykowato zgiętego zakończenia. W tej części podłużne wycięcia podkreślające „trójdzielność” klamry stopniowo wypływają się. Końcówkę tworzy jednolita, prostokątna w przekroju sztabka. Z drugiej strony ramę również wieńczy zwarta sztabka ze słabo zaznaczonym podłużnymi liniami rytymi podziałem na trzy części. Zakończenie klamry stanowi tutaj poprzeczna, krótka sztabka o kolistym przekroju. Między poprzecznym zakończeniem a ramą zabytek jest ozdobiony dodatkowo poprzecznymi liniami rytymi, co po nałożeniu się na podłużne linie „podziału” tworzy rodzaj kratki. Na ramie z kolei zachowały się ślady ukośnego nacinania, najlepiej widoczne w jej dolnej części. Zdobienie to znajduje się także na zwężającym się zakończeniu, na odcinku od ramy po końce podłużnych linii rytych, śladów ornamentu nie stwierdzono natomiast na środkowej listwie. Długość klamry wynosi 8,5 cm.

Ryc. 1. Brązowa klamra z Kargoszyń, pow. Ciechanów. Rys. A. Potoczny
Fig. 1. Bronze belt-clasp from Kargoszyn, distr. Ciechanów. A. Potoczny del.

¹ Klamra została przekazana do zbiorów PMA 7 listopada 2003 roku (ks. wpływu 18/03, inw. PMA III/6313) przez p. Katarzynę i Rafała Utrackich z Warszawy, którym w tym miejscu składam podziękowania.

Ryc. 2. Żelazna klamra z grobu II z Bukowa, pow. sztumski, wraz z pozostałym wyposażeniem. Wg G. Ossowskiego 1879
Fig. 2. Iron belt-clasp from grave II from Bukowo, distr. Sztum, and the remaining grave equipment. After G. Ossowski 1879

Analogie

Z ziem polskich znana jest zaledwie jedna analogiczna klamra, pochodząca z Bukowa, pow. sztumski (*Buchwald, Kr. Stuhm* – por. G. Ossowski 1879, s. 16–17, tabl. III:13²) (Ryc. 2). Została ona odkryta w jednym ze zniszczonych grobów z obstawą kamienną pod nasypem kurhanu otoczonego wieńcem kamiennym. Wykonano ją ze skutyk ze sobą trzech wąskich taśm żelaznych³. W porównaniu do okazu z Kargoszyń, klamrę z Bukowa cechuje znacznie mniejsza precyzja wykonania. Otwory w ramie są asymetryczne i różnej wielkości, zaś środkowa listwa na stronie zewnętrznej jest niestarannie wyodrębniona za pomocą głęboko rytych linii. Klamra jest niezdobiona. Jej długość wynosi 8 cm. Poza klamrą w grobie tym odkryto również brązową szpilę z łabędzią szyjką i profilowaną główką oraz niezdobione, brązowe szczypczyki o krótkim uchwycie⁴. Ceramika była silnie zniszczona.

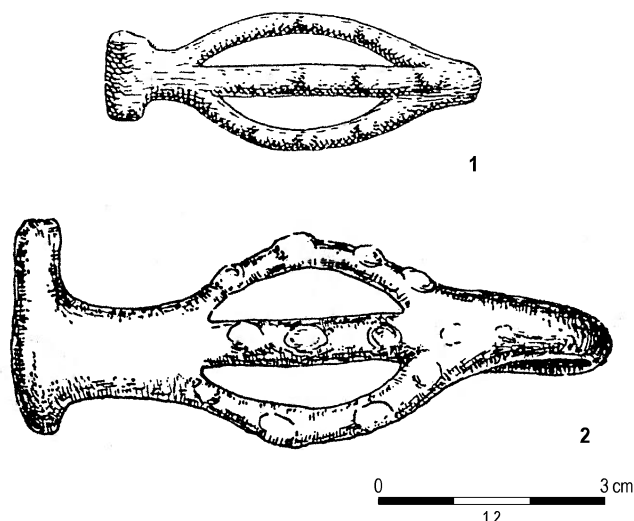
Dwie klamry o zbliżonej formie znane są również z obszarów bałtyjskich – Nadrowii i Półwyspu Sam-

bijskiego (Ryc. 3). Odkryto je na cmentarzyskach grupy sambijskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich i kultury Dollkeim-Kovrovo. Obydwie klamry są niemal identyczne. Pierwsza z nich pochodzi z badanego przez G. Bujacka w 1889 roku kurhanu z miejscowości Mezdules'e, raj. Gwardeski (*Kuckers/Drusker Forst, Kr. Wehlau* – por. G. Bujack 1890, s. 144, 150, tabl. 7:10). Wykonana była z jednej płaskiej sztabki brązowej (por. A. Waluś 1983, s. 179) i miała symetryczne, półowalne otwory w ramie. Ramę wraz ze środkową listwą zdobiły plastyczne guzki. Jedną część poprzecznego zakończenia

² Zabytek opisany jest jako *hak* czyli *haftka* (G. Ossowski 1879, s. 16).

³ U G. Ossowskiego (1869, s. 16–17), w pierwszej publikacji zespołu, znajduje się informacja, że klamra wykonana jest z brązu. Natomiast J. Kostrzewski (1922, s. 51) i E. Petersen (1929, s. 68) piszą o klamrze żelaznej, podając, że określenie G. Ossowskiego jest błędne.

⁴ W publikacji J. Kostrzewskiego (1922, s. 51) znajdują się błędne informacje dotyczące zabytków współwystępujących z klamrą, co było zapewne wynikiem pomylenia dwóch obiektów – klamra odkryta została w *mogile II*, nie zaś, jak podaje Kostrzewski, w *mogile I* (por. G. Ossowski 1879, s. 16–17).

Ryc. 3. Klamry z Kovrova, raj. Zelenogradsk, i Mezdules'ja, raj. Gvardejsk. Wg W. Gaertego 1929

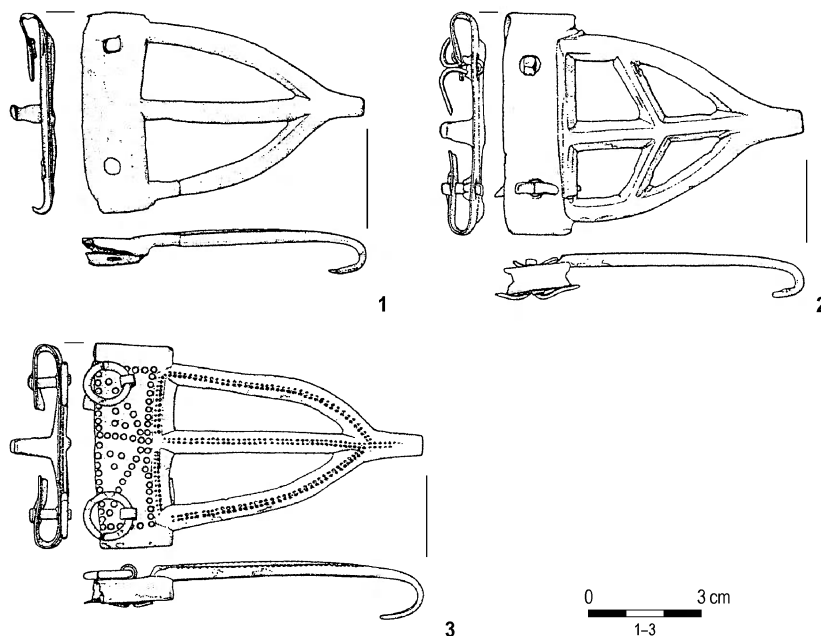
Fig. 3. Belt-clasps from Kovrovo, distr. Zelenogradsk, and Mezdulesye, distr. Gvardejsk. Acc. to W. Gaerte 1929

klamry była, zapewne w efekcie uszkodzenia, wyraźnie krótsza. Długość egzemplarza z Mezdules'ja wynosiła 7,8 cm. Kontekst jego odkrycia nie jest w pełni znany. Wiadomo jedynie, że klamra pochodziła z płaskodennej popielnicy, w której natrafiono również na brązowy pierścionek ze spiralnie zwiniętego drutu. Podobnie zdobiona była klamra odkryta w grobie szkieletowym 7 z fazy B₂ na cmentarzysku w Kovrovo, raj. Zelenogradsk (*Dollkeim, Kr. Fischhausen* – por. O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16, tabl. X:13⁵). Na ramie i środkowej listwie znajdowały się słabo czytelne guzki. Miała odłamaną haczykową końcówkę, zaś poprzeczne zakończenie ramy było wyraźnie krótsze niż u pozostałych klamer omawianego typu. Była ona też mniejsza – jej zachowana długość wynosiła ok. 4,9 cm. W przypadku klamry z Kovrova nie jest podany surowiec, z jakiego została wykonana, można się jedynie domyślać, że był to brąz. Pozostałe wyposażenie grobu stanowiły m. in. para zapinek oczkowatych serii pruskiej, sprzączka typu AB1 według R. Madydy-Legutko (1986, s. 12, 180) wraz z silnie profilowanymi okuciami końca pasa, dwa groty oraz umbo typu Jahn 6 i imacz typu Jahn 6 (por. W. Nowakowski 1996, tabl. I:9–15).

Geneza ażurowych klamer hakowych w świetle dotychczasowych ustaleń

Dotychczasowe poglądy na genezę omawianych zabytków są dość rozbieżne. J. Kostrzewski (1922, s. 51) wskazywał na podobieństwo klamry z Bukowa do okazów bałtyjskich. Za analogie uznał także ażurowe klam-

ry hakowe z terenu południowych Niemiec (por. J. Naue 1899, tabl. VII:11). Podobną tezę w stosunku do klamer z obszarów bałtyjskich, o zbieżności z formami południowoniemieckimi, wysunął również W. Nowakowski (1995, s. 62; 1996, s. 69). Podważył on jednocześnie datowanie na wczesną epokę żelaza okazu z Mezdules'ja. Obydwa zabytki uznał za importy z Recji, choć w przypadku klamry z grobu 7 z Kovrova zwrócił uwagę na niezgodność chronologiczną całego zespołu z domniemanym retyjskim importem. Znane z Górnej Bawarii brązowe klamry (Ryc. 4), datowane zapinkami typu Jezerine i fibulami typu Almgren 238, mimo pewnych podobieństw odbiegają jednak znacznie formą i konstrukcją od egzemplarzy bałtyjskich. Przede wszystkim mają one trójkątny kształt, rozszerzający się ku taśmowatej skuwce z nitami o zagiętych krawędziach (E. Keller 1984, tabl. 4:11, 6:7.15, 8:6, 9:5). Ażur w środkowej części klamry ma często znacznie bardziej rozbudowaną postać niż dwa symetryczne otwory. Dlatego też koncepcja retyjskiego pochodzenia omawianych klamer wydaje się tu mało przekonująca.

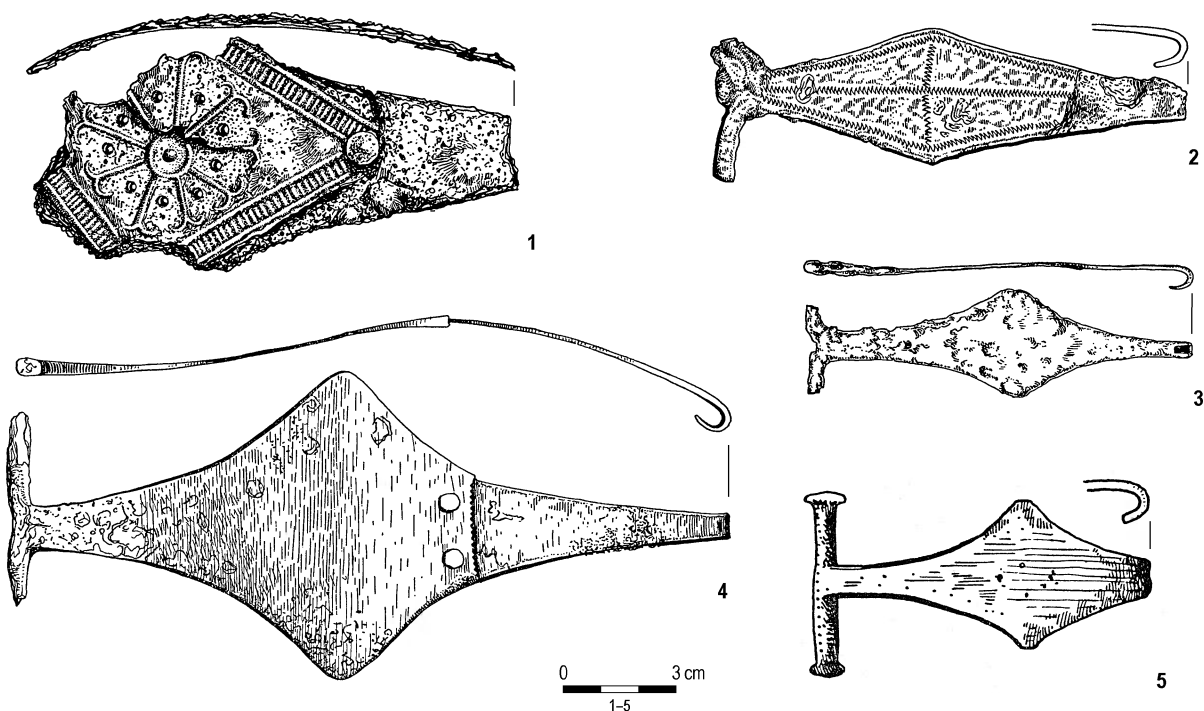

Ryc. 4. „Retyjskie” klamry z cmentarzyska w Kirchheim k/Monachium: 1 – grób 1; 2 – grób 2; 3 – grób 3. Wg E. Kellera 1984

Fig. 4. „Raetian” belt-clasps from the cemetery at Kirchheim near Munich: 1 – grave 1; 2 – grave 2; 3 – grave 3. After E. Keller 1984

E. Petersen (1929, s. 68) omawiając klamrę z Bukowa wskazywał, podobnie jak J. Kostrzewski, na jej bliskie podobieństwo do okazów bałtyjskich oraz zwrócił uwagę na bliskość stylistyczną ze znanymi z kręgu halsztackiego taśmowatymi klamrami rombowlatymi z podłużną poprzeczką. C. Engel (1935, s. 252, tabl. 104m) określił natomiast egzemplarz z Mezdules'ja jako „typ późno-halsztacki”, podkreślając jednocześnie jego odmienność w stosunku do wyrobów miejscowych. Z kolei J. Rosen-Przeworska (1939, s. 127) sugerowała lateńską prowe-

⁵ Por. też ilustrację w pracy W. Gaertego (1929, ryc. 133a) z czytelnym zdobieniem.

Ryc. 5. Brązowe i żelazne klamry z cmentarzyska w Hallstatt: 1 – grób 671, 2 – grób 792, 3 – grób 10, 4 – grób 511, 5 – grób 34. Wg K. Kromera 1959
Fig. 5. Bronze and iron belt-clasps from a cemetery at Hallstatt: 1 – grave 671, 2 – grave 792, 3 – grave 10, 4 – grave 511, 5 – grave 34.
After K. Kromer 1959

nieniecję klamry z Mezdules'ja, mając na uwadze jej plastyczne zdobienie⁶. Jednak sama forma klamry jest obca na obszarze kultury lateńskiej (por. A. Pozarzycka-Urbańska 1978, s. 161), co wyklucza raczej przypuszczenie o imporcie bądź miejscowym naśladownictwie za-
bytku z kręgu celtyckiego.

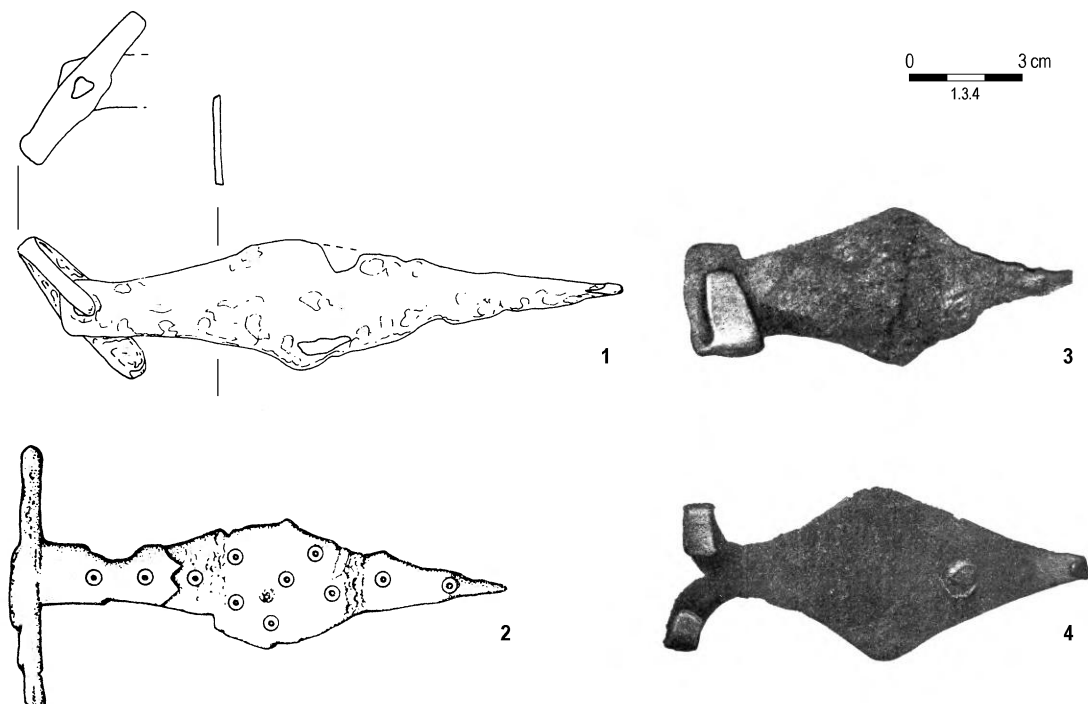
Jako naśladownictwo okazów pomorskich klamrę z Mezdules'ja interpretowali J. Okulicz (1973, s. 331) i A. Waluś (1983, s. 180), który dodatkowo wskazywał na stylistyczne nawiązania do kręgu lateńskiego. Słabą stroną tej koncepcji jest dotychczasowy brak, poza Bukowem, znalezisk analogicznych klamer w kulturze pomorskiej. W wydanej ostatnio monografii południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza M. J. Hoffmann (2000, s. 141) również uznał egzemplarz z Mezdules'ja za naśladownictwo wytworów pomorskich, podkreślając jednocześnie *jastorfski i ogólnie nordyjski charakter klamer hakowych*. Klamry hakowe różnych typów są licznie notowane na całym terenie objętym osadnictwem kultury jastorfskiej (por. np. H. Hingst 1959, s. 50–51; H. Keiling 1969, s. 39–42; R. Müller 1985, s. 83–86). Pojawiają się one jednak wcześniej – już w okresie halsztackim są częste w strefie alpejskiej i nadadriatyckiej. Okazy o formie analogicznej do egzemplarzy z Kargoszyna, Bukowa czy terenów bałtyjskich nie są znane z zespołów jastorfskich, co stawia pod znakiem zapytania tezę o ich „ogólnie” północno-zachodniej proveniencji.

Próba nowej interpretacji

Podjmując próbę ustalenia genezy ażurowych klamer hakowych, które nazywam roboczo – od pierwszego

odkrytego okazu – typem Bukowo, zamierzam rozwinąć koncepcje E. Petersena (1929, s. 68) i C. Engla (1935, s. 252). Najbliższe stylistycznie omawianym okazom są romboidalne klamry hakowe o T-kształtnym zakończeniu. Należą one do szerokiej grupy klamer o T-kształtnym zakończeniu, rozpowszechnionych na obszarze alpejskim i terenach nadadriatyckich u schyłku okresu halsztackiego. Ich wariant stanowią klamry z zakończeniem w formie „jaskółczego ogona” (*Schwalbenschwanzes*). Zewnętrzna strona okazów brązowych jest często ornamentowana, natomiast u egzemplarzy wykonanych z żelaza zdobienie spotykane jest rzadko. Klamry romboidalne, żelazne i znacznie radsze brązowe, notowane są w dolinie górnego Dunaju (C. Derix 2001, ryc. 51), m. in. w południowej Bawarii (G. Kossack 1954, ryc. 6B, 7:22; 1959, s. 32). Pojedyncze egzemplarze znane są z terenu Szwajcarii (W. Drack 1969, ryc. 1:5). Głównie żelazne okazy licznie wystąpiły na eponimicznym cmentarzysku w Hallstatt, m. in. grobach 16, 34, 72, 100, 112, 222, 246, 445, 505, 511, 671 i 792 (K. Kromer 1959, tabl. 1/34:14, 8/100:1, 12/112:4, 32/222:5, 35/246:6, 69/445:9, 97/505:16, 102/511:5, 130/671:11, 160/792:4, 231/16:16, 248/72:16). Wśród nich dominują klamry o zakończeniu w kształcie „jaskółczego ogona” (Ryc. 5). Na uwagę zasługuje ornamentowany okaz z grobu 792 oraz fragmentarycznie zachowana żelazna klamra z grobu 671, zdobiona przynitowaną do niej wytłaczaną brązową blaszką. Stanowiły one wyposażenie młodszych grobów na stanowisku, datowanych przez K. Kromera

⁶ Warto tu zwrócić uwagę, że Autorka zupełnie pominęła niemal identycznie zdobioną klamrę z Kovrova, być może z powodu powszechnie przyjmowanego datowania zespołu na okres wpływów rzymskich.

Ryc. 6. Klamry rombownate z ziem polskich. 1 – Czekanów; 2 – Łany Małe (brak skali); 3, 4 – Bystrzyca, groby 2 i 7.

Wg C. Derrix 2001, M. Gedla 1991 i H. Seger 1902

Fig. 6. Rhombic belt-clasps from Poland. 1 – Czekanów; 2 – Łany Małe (without scale); 3, 4 – Bystrzyca, graves 2 and 7.

After C. Derrix 2001, M. Gedl 1991 and H. Seger 1902

(1959, s. 27–28) na lata 600–500 p.n.e. Brązowe i żelazne klamry rombownate znane są także z halsztackich cmentarzysk na terenie Słowenii – m. in. z Vače (F. Starè 1955, s. 91–92, tabl. LII:1.2, LIII:1.2) oraz Brezje, groby I/78, VII/15 i XII/53 (K. Kromer 1959, tabl. 13:4, 27:10, 42:5). Interesujący jest brązowy, bogato zdobiony okaz z Vače o trzyczęściowej konstrukcji, z przynitowaną rombownatą blaszką w części środkowej (F. Starè 1955, tabl. LII:1). Podobne rozwiązanie zastosowano w przypadku klamry z grobu 511 w Hallstatt, mającej przynitowane dwie blaszki. Pojedyncze egzemplarze omawianych klamer znane są z obszaru Moraw, np. ze Smolenic-Molpír (S. Stegmann-Rajtár 2002, ryc. 2:10). Jeden żelazny okaz odkryto w grobie 182 na cmentarzysku grupy górzyckiej w Seelow⁷ (S. Griesa 1982, tabl. 15/2:3). Kilka analogicznych okazów znanych jest też z grobów z cmentarzysk kultury jastorfskiej, m. in. z Bornum, grób 693a (R. Müller 1985, s. 83–84, tabl. 99:17) i Schwissel, grób 257 (R.-H. Behrends 1968, s. 123, tabl. 50/257a), datowanych na schyłek okresu halsztackiego. Klamra z tego ostatniego cmentarzyska mimo analogicznej formy ma jednak już nieco inną konstrukcję – w zakończeniu znajdują się 3 nity do mocowania rzemienia, tak jak u klamer z grobów 16 i 72 z Hallstatt.

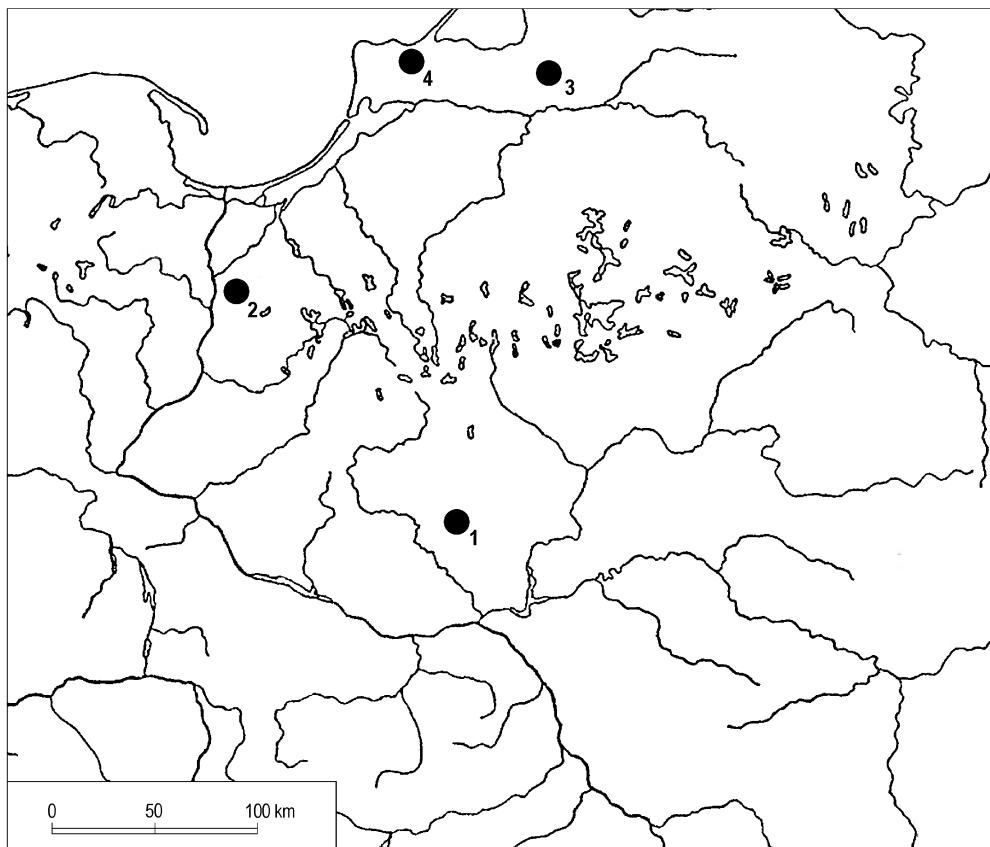
Duża koncentracja klamer rombownatych notowana jest na ziemiach polskich. Znanych jest kilkanaście egzemplarzy, reprezentujących różne warianty (Ryc. 6). Odkryte one zostały na cmentarzyskach kultury łużyckiej głównie na Śląsku i w Wielkopolsce. Interpretowane są jako importy ze strefy halsztackiej (J. Kostrzewski 1922, s. 51; M. Gedl 1991, s. 83). Z Łanów Małych, pow. gli-

wicki, pochodzi brązowa klamra, zdobiona na stronie wewnętrznej ornamentem wybitych punktów. M. Gedl (1991, s. 83) datuje ją na schyłek okresu HaC bądź początek okresu HaD. Na stanowisku 4 w Branicach, pow. głubczycki (*Branitz*, *Kr. Leobschütz*) odkryto również zdobioną ornamentem wybitych punktów i rytymi liniami brązową klamrę rombownatą z niezachowaną, zapewne przynitowaną końcówką (M. Gedl 1962, s. 189, tabl. IV:1). Inna brązowa klamra, z zakończeniem w kształcie jaskółczego ogona, pochodzi z Tuszyna, pow. dzierzoniowski (*Hennersdorf*, *Kr. Reichenbach* – J. Kostrzewski 1922, s. 51, przyp. 15). Na cmentarzyskach w Bystrzycy, groby 2 i 7 (*Peisterwitz*, *Kr. Ohlau* – H. Seger 1902, ryc. 28, 36), Czekanowie, pow. ostrowski-wielkopolski (M. Zeylandowa 1972, ryc. 5; por. też rysunek u C. Derrix 2001, tabl. 23:2), Trzebniku, pow. dzierzoniowski (*Trebnig*, *Kr. Reichenbach* – J. Kostrzewski 1922, ryc. 10), Mojęcicach, pow. wołowski (*Mondschild*, *Kr. Wohlau* – J. Kostrzewski 1922, przyp. 15), Ziemęcicach, pow. gliwicki, grób 21⁸ (H. Dobrzańska 1960, ryc. 29h) i Lubiadowie, pow. śremski (J. Kostrzewski 1955, s. 159, ryc. 461) odkryto żelazne klamry rombownate

⁷ Niestety, zakończenie tej klamry nie zachowało się, więc nie można stwierdzić, czy było ono T-kształtne czy też miało formę „jaskółczego ogona”.

⁸ Na mapie C. Derrix (2001, ryc. 51, por. s. 259–261) miejscowość ta oznaczona jest omyłkowo numerem 137 (w katalogu: Świbie), a nie 138, pod którym znajdują się w katalogu znaleziska z Ziemęcic.

⁹ M. Gedl (1962, s. 93) wymienia jeszcze z terenu Górnego Śląska żelazne klamry hakowe z miejscowości Biała, pow. prudnicki (*Zülz/Stadt*, *Kr. Neustadt*), Stare Karmonki, pow. oleski, i Ziemnice Wielkie, pow. opolski (*Groß Schimmnitz/Groß Schimmendorf*, *Kr. Oppeln*). Niestety zabytki zaginęły, zaś informacje o nich nie pozwalają na bliższe określenia typologiczne.

Ryc. 7. Występowanie klamer typu Bukowo. 1 – Kargoszyn; 2 – Bukowo; 3 – Mezdules'e; 4 – Kovrovo
 Fig. 7. Distribution of belt-clasps type Bukowo. 1 – Kargoszyn; 2 – Bukowo; 3 – Mezdulesye; 4 – Kovrovo

o T-kształtnym zakończeniu⁹. Być może do tej grupy należy również zaliczyć źle zachowane żelazne klamry z nekropoli w Kamiennej (C. Derrix 2001, tabl. 23:1) i w Szczonowie, grób 11, pow. jarociński (D. Durczewski, W. Śmigieński 1970, s. 51, tabl. 5:9). Klamry z Trzebniaka, grobu 7 z Bystrzycy i zapewne z Mojęć mają zakończenia w formie jaskółczego ogona, zaś egzemplarze z Czekanowa, Ziemięcic i prawdopodobnie z Lubiatawa oraz z grobu 2 w Bystrzycy mają przynitowane zakończenia o zagiętych końcach. Klamra z Lubiatawa zdobiona jest ornamentem wybijanych punktów przy krawędziach.

Kilka klamer rombówatych znaleziono również na cmentarzyskach kultury łużyckiej w Polsce środkowej. Z jednego grobu w Dąbrowie, pow. wieluński (K. Jażdżewski 1929, s. 93, ryc. 8, 9) pochodzą trzy okazy żelazne¹⁰. Jedyne zachowane w całości egzemplarze z tego obiektu miały przynitowaną końcówkę. Rombowata żelazna klamra znana jest także z położonego w niedalekiej odległości cmentarzyska w Pyszkowie, pow. sieradzki (J. Antoniewicz 1947, s. 15, 32–33)¹¹.

Wydaje się mało prawdopodobne, aby zbliżone do rombówatych klamry ażurowe z T-kształtnym zakończeniem typu Bukowo można uznać za importy ze strefy halsztackiej. W tym kręgu kulturowym nie stwierdzono takich wyrobów. Jest natomiast możliwe, że omawiane okazy stanowią miejscowe naśladownictwo halsztackich klamer rombówatych. Podobną teorię w stosunku do trójkątnych klamer hakowych w kulturze pomorskiej przedstawił J. Kostrzewski (1922, s. 50–51), proponując

następujący schemat ich rozwoju: znane z kultury łużyckiej importowane rombówate okazy z jaskółczym ogonem, dalej klamry z przynitowaną zagiętą końcówką, a wreszcie miejscowe, pomorskie warianty o trójkątnym kształcie. Wszystkie wymienione warianty charakteryzuje T-kształtne zakończenie do umocowania rzemienia oraz kształt, z wyraźnym rozszerzeniem w części środkowej. Przekonanie, że klamry ażurowe typu Bukowo są wytworami miejscowymi wydaje się potwierdzać dość ograniczony terytorialnie zasięg ich występowania, obejmujący tereny Polski północno-wschodniej, Sambię i sąsiadującą z nią Nadrowię (Ryc. 7). Warte podkreślenia jest, że poza okazem z Bukowa klamry ażurowe są wykonane z brązu, podczas gdy wśród rombówatych przeważają żelazne.

Na miejscowe pochodzenie klamer bałtyjskich może wskazywać również ich zdobienie guzkami, które łącznie z oddziaływaniami lateńskimi, tymczasem podobny ornament wystąpił również na znanych ze skarbów i wyposażenia grobowych naszyjnikach z okrągłej w przekroju sztabki i guzkami na krawędzi¹² (A. Waluś 1983, s.

¹⁰ Poza klamrami w grobie tym odkryto m. in. dwie zapinki łódkowate o ornamentowanych kabłąkach (K. Jażdżewski 1929, ryc. 1, 2).

¹¹ J. Antoniewicz podaje, że zabytek ten znajduje się w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego. Wśród przechowywanych obecnie w PMA materiałów z Pyszkowa brak jest jednak omawianej klamry.

¹² Poza jednym okazem z Burkatu, którego średnica wewnętrzna wynosiła 17,1 cm, pozostałe dwa, zachowane w całości „naszyjniki” z Turzy Wielkiej i Ramenskoe, raj. Zelenogradsk (*Klein Norgau, Kr. Fischhausen*) miały średnice 11 cm (por. A. Waluś 1983, s. 33–34), co raczej wyklucza możliwość noszenia ich na szyi.

33–36). Ozdoby te odkryte zostały m. in. w dwóch skarbach – z Burkatu i Turzy Wielkiej, pow. działdowski (*Borchersdorf i Groß Tauersee, Kr. Soldau*) – datowanych na okres HaD (A. Waluś 1983, s. 35; por. też W. Blajer 2001, s. 358)¹³. Nadto z osiedli w Pleśnie, pow. bartoszycki, i Rybnie, pow. mrągowski, znane są również gliniane formy odlewnicze do produkcji takich naszyjników, co zdaje się potwierdzać ich miejscową proveniencję (A. Waluś 1983, s. 35–36).

Klamry typu Bukowo nie są jedynym przykładem miejscowej adaptacji wyrobów halsztackich. W okresie HaD, po załamaniu się osadnictwa ludności grupy śląskiej kultury łużyckiej, m. in. na Kujawach, we wschodniej Wielkopolsce i w Polsce środkowej rozwinęły się nowe, prężne ośrodki kulturowe. W ich obrębie produkowano ozdoby w stylu halsztackim, jednak o nieco odmiennej formie i konstrukcji niż ich pierwowzory, np. zapinki typu Dąbrowa czy niektóre warianty fibul łódkowatych. Podobnie liczne w kulturze pomorskiej i kulturze kurhanów zachodniobałtyjskich szpile z łabędzią szyjką różnych typów czy pomorskie zapinki typu Kowalowice i Piekary Wielkie również wzorowane były na okazach wywodzących się z halsztackiego kręgu kulturowego (M. Gedl 1991, s. 66, 74, 122–123). Tradycje halsztackie w metalurgii na ziemiach środkowej i północnej Polski sięgają w głąb okresu wczesnolateńskiego.

Przedstawiona tu teoria pochodzenia klamer typu Bukowo ma również swoje słabe strony. Przede wszystkim wykluczają się zasięgi występowania klamer rombówatych i ażurowych. Podczas gdy pierwsze znane są ze stanowisk w południowo-zachodniej Polsce, drugie pochodzą z szeroko rozumianej południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej i północno-wschodniego Mazowsza. „Pomostem” mogącym wskazywać na oddziaływanie halsztackie w kierunku północno-wschodnim wydaje się obszar Polski środkowej (Dąbrowa, Pyszków). Trzeba też podkreślić, że klamry rombówate znane są wyłącznie ze stanowisk kultury łużyckiej, podczas gdy znaleziska klamer ażurowych związane są z osadnictwem kultury pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich. W przypadku klamry z Kargoszyńska niemożliwe jest jednoznaczne określenie jej przynależności kulturowej. Została ona bowiem znaleziona na obszarze, gdzie stykały się kultura kurhanów zachodniobałtyjskich i kompleks pomorsko-kloszowy. Podobna trudność dotyczy także materiałów z niedalekiego stanowiska w Rembielinie (por. A. Waluś 1992, s. 89).

Ustalenie chronologii klamer ażurowych typu Bukowo nastręcza wiele problemów. Tylko dwa okazy – z Bukowa i Kovrova – pochodzą z zespołów o częściowo znanym wyposażeniu. Klamra z Kargoszyńska odkryta została luźno, zaś informacje o kontekście znalezienia egzemplarza z Mezdules’ja są niewystarczające dla bardziej precyzyjnego datowania. Klamrę z Bukowa można z dużym prawdopodobieństwem datować na okres HaD (por. też J. Kostrzewski 1922, s. 51; E. Petersen 1929, s. 68) – wskazuje na to odkryta w obiekcie brązo-

wa szpila ze spiralną główką pochodząca z sąsiedniego grobu I (*mogily I*), pod nasypem tego samego kurhanu. Szpile obydwu rodzajów charakterystyczne są przede wszystkim dla najstarszej fazy rozwojowej kultury pomorskiej (por. E. Petersen 1929, s. 103–104, 109; L. J. Łuka 1979, s. 163). Sądzę, że podobnie datować można również pozostałe okazy tego typu.

Kilku słów komentarza wymaga chronologia klamry odkrytej w grobie kultury Dollkeim-Kovrovo. Do tej pory była ona datowana na podstawie pozostałego wyposażenia obiektu na fazę B₂. Prawdopodobnie z tego powodu E. Petersen (1929, s. 68) twierdził, że między klamrami z Bukowa i Mezdules’ja a egzemplarzem z Kovrova nie ma żadnego związku. Klamra ta stanowi jednak ewenement w inwentarzu tej kultury. Przyjmując dla niej wcześniejsze datowanie, tj. na okres halsztacki, należy ją uznać albo za przypadkową domieszkę albo za świadomie zdeponowany starszy przedmiot, bądź to znaleziony przypadkiem bądź niezwykle długo przechowywany¹⁴.

Na zakończenie pojawia się zasadnicze pytanie o miejsce wykształcenia się klamer typu Bukowo. Czy nastąpiło to w szeroko rozumianej Polsce północno-wschodniej czy też na obszarach bałtyjskich? Mała liczba znanych egzemplarzy i ich słabo rozpoznany kontekst archeologiczny nie pozwalają na rozstrzygnięcie tej kwestii. Należy jednak zauważyć, że dwie klamry z terenów bałtyjskich są bardzo do siebie podobne i wyraźnie odmienne od dwóch pozostałych okazów, pochodzących z Bukowa i Kargoszyńska.

Uwagi końcowe

Zagadnienie oddziaływań, w tym napływu importów z kręgu halsztackiego na tereny północno-wschodniej Polski nie doczekało się szerszego omówienia w literaturze. Obszar ten, uważany za peryferyjny, pomijano w opracowaniach problematyki wpływów halsztackich i północnoitalskich w kulturze łużyckiej i pomorskiej (por. L. J. Łuka 1959; J. Chochorowski 1978; M. Gedl 1991). Tymczasem coraz więcej przedmiotów z tych obszarów identyfikuje się jako importy, np. paciorki ze skarbu w Kierwinach, pow. lidzbarski¹⁵ (*Kerwienen, Kr. Heilsberg* – C. Engel 1935, tabl. 124) czy z cmentarzyska

¹³ Analogicznie zdobione naszyjniki znane są również z datowanych na HaD skarbów kultury łużyckiej z Wielkopolski (por. D. Durczewski 1961, ryc. 20:3.4, 75).

¹⁴ Przypadki odkrywania w zwartych i nienaruszonych zespołach pojedynczych zabytków o znacznie starszej metryce niż pozostała część wyposażenia są rzadkim, niemniej notowanym zjawiskiem, np. na cmentarzysku kultury przeworskiej w Biejkowie, pow. białobrzeski, grób 30, odkryto zapinkę typu D wg J. Kostrzewskiego wraz z zapinką trąbkowatą odmiany I wg T. Liany (A. Szela 1999).

¹⁵ Skarb z Kierwin, składający się z ozdób brązowych i kolii paciorków szklanych, datowany jest przez różnych badaczy od okresu HaD (W. Blajer 2001, s. 361) po środkowy okres lateński (J. Okulicz 1973, s. 286). Zarówno formy ozdób jak też i ich zestaw są charakterystyczne dla horyzontu skarbów z okresu HaD i znajdują liczne analogie m. in. na terenie Wielkopolski (por. D. Durczewski 1961). Dlatego też skłaniam się ku datowaniu W. Blajera, przyjmując taką chronologię również dla paciorków szklanych, licznie występujących w tym czasie na ziemiach polskich (np. M. Gedl 1991, s. 96–97).

w Piórkowie, pow. braniewski¹⁶, bursztynowy pierścień z Elbląga-Pola Nowomiejskiego, stan. 3 (*Elbing-Neustädterfeld* – por. A. Żórawska 2001, s. 215–216). Wyroby te, wraz z pochodzącą z ostatnich odkryć brązową zawieszka zoomorficzną z osady w Jeziorku, pow. giżycki (A. Jaremek 2004), potwierdzają dalekosiężne kontakty z szeroko rozumianym Południem.

Poza problematyką napływu importów dalszych studiów wymagają również kwestie związane z miejscową adaptacją stylu halszackiego. Dotyczy to zarówno wyrobów metalowych, czego dobrym przykładem są

klamry typu Bukowo, jak i ceramiki, gdzie na szczególną uwagę zasługują motywy zdobnicze. Być może badania te pozwolą spojrzeć w zupełnie innym świetle na uwagi E. Šturmsa (1954, s. 196–198, ryc. 12) o podobieństwie zachodniobałtyjskiej ceramiki ręcznie lepiącej do brązowych naczyń północnoitalskich.

Mgr Aleksandra Żórawska

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52

00–241 Warszawa

LITERATURA

- Antoniewicz, J.
1947 *Zabytki halszackie z Bogumiłowa i Pyszkowa w pow. sieradzkim*, „Światowit” XVIII, s. 11–41.
- Behrends, R.-H.
1968 *Schwissel. Ein Urnengräberfeld der vorrömischen Eisenzeit aus Holstein*, Offa-Bücher 22, Neumünster.
- Blajer, W.
2001 *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*, Kraków.
- Bujack, G.
1890 *Das Hügelgräberfeld vorchristlicher Zeit in der Drusker Forst, Schutzbezirk Aszlacken, Jagen nr 143 (139)*, Prussia 15, s. 139–152.
- Chochorowski, J.
1978 *Ze studiów nad okresem halszackim na ziemiach polskich*, APolski 23/2, s. 355–375.
- Derrix, C.
2001 *Frühe Eisenfunde im Odergebiet. Studien zur Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 74, Bonn.
- Dobrzańska, H.
1960 *Późnohalszackie cmentarzysko ciałopalne w Ziemęcicach w pow. gliwickim*, PArch. XII, s. 150–175.
- Drack, W.
1969 *Die Gürtelhaken und Gürtelbleche der Hallstattzeit aus dem Schweizerischen Mittelland und Jura*, „Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte” 54, s. 13–59.
- Durczewski, D.
1961 *Skarby halszackie z Wielkopolski*, PArch. XII, s. 7–107.
- Durczewski, D., Śmigieński, W.
1970 *Materiały do osadnictwa ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce. Część III*, FAP XX, 1969, s. 46–105.
- Engel, C.
1935 *Vorgeschichte der altpreußischen Stämme*, Königsberg.
- Gaerte, W.
1929 *Urgeschichte Ostpreußens*, Königsberg.
- Gedl, M.
1962 *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław.
1991 *Die Hallstattinflüsse auf den polnischen Gebieten in der Früheisenzeit*, ZNUJ CMLXI = Prace Archeologiczne 48, Kraków.
- Griesa, S.
1982 *Die Göritzer Gruppe*, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 16, Berlin.
- Hingst, H.
1959 *Vorgeschichte des Kreises Stormarn, Die vor- und frühgeschichtlichen Denkmäler und Funde in Schleswig-Holstein V*, Neumünster.
- Hoffmann, M. J.
2000 *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
- Jaremek, A.
2004 *Brązowa zawieszka zoomorficzna z Jeziorka, Barbaricum 7*, Warszawa, s. 291–293.
- Jażdżewski, K.
1929 *Osadnictwo prehistoryczne nad górną Prosną*, ZOW IV, s. 85–94.
- Keiling, H.
1969 *Die vorrömische Eisenzeit im Elde-Karthane-Gebiet (Kreis Perleberg und Kreis Ludwigslust)*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 3, Schwerin.
- Keller, E.
1984 *Die frühkaiserzeitlichen Körpergräber von Heimstetten bei München und die Verwandten Funde aus Südbayern*, München.
- Kossack, G.
1954 *Zur Hallstattzeit in Bayern*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter” 20, s. 1–42.
- 1959 *Südbayern während die Hallstattzeit*, Römisch-Germanischen Forschungen 24, Berlin.
- Kostrzewski, J.
1922 *Przyczynki do poznania grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej. Część II*, PArch. II, s. 38–59.
- 1955 *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa.
- Kromer, K.
1959 *Das Gräberfeld von Hallstatt*, Firenze.
- Luka, L. J.
1959 *Importy halszackie oraz wschodnioalpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halszackiego w Polsce*, „Slavia Antiqua” VI, 1–99.
- 1979 *Kultura wejherowsko-krotoszyńska*, [w:] Prahistoria ziem polskich IV, s. 147–168.
- Madyda-Legutko, R.
1986 *Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. Int. Series 360, Oxford.

¹⁶ Niepublikowane materiały z badań dr. Adama Walusia z Instytutu Archeologii UW, któremu serdecznie dziękuję za informacje.

- Müller, R.
1985 *Die Grabfunde der Jastorf- und Latènezeit an unterer Saale und Mittelelbe*, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 38, Berlin.
- Naué, J.
1899 *Neue Grabhügelfunde von Oberbayern*, „Prähistorische Blätter“ XI, s. 65–68.
- Nowakowski, W.
1995 *Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, Barbaricum 4, Warszawa.
1996 *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*, Marburg-Warszawa.
- Okulicz, J.
1973 *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Wrocław.
- Ossowski, G.
1879 *Prusy Królewskie*, Kraków.
- Petersen, E.
1929 *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin.
- Pozarzycka-Urbańska, A.
1978 *Zabytki pochodzenia celtyckiego na obszarach zachodniobałtyjskich*. WA XLIII/2, s. 155–164.
- Rosen-Przeworska, J.
1939 *Zabytki celtyckie na ziemiach polskich*, Warszawa.
- Segeer, H.
1902 *Grabfunde aus Peisterwitz, Kreis Ohlau*, „Schlesiens Vorzeit“ II, s. 24–31.
- Starè, F.
1955 *Vače*, Lubljana.
- Stegmann-Rajtár, S.
2002 *Frühisenzeitliche Fernverbindungen entlang dem Ostalpenrand*, [w:] *Fernkontakte in der Eisenzeit. Konferenz Liblice 2000* (red. A. Lang, V. Salač), Praha, s. 254–269.
- Šturms, E.
1954 *Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit*, „Commentationes Balticae“ I. 1953, s. 176–205.
- Szela, A.
1999 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych i kultury przeworskiej w Biejkowie, st. 9, gm. Promna, powiat białobrzeski, woj. mazowieckie*, Warszawa (maszynopis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii UW).
- Tischler, O., Kemke, H.
1902 *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt*, Königsberg.
- Waluś, A.
1983 *Zabytki metalowe kultury kurhanów zachodniobałtyjskich wczesnej epoki żelaza*, Warszawa (maszynopis dysertacji doktorskiej w Instytucie Archeologii UW).
1992 *Zabytki metalowe kultury lateńskiej z Rembielina, woj. ostrołęckie*. Barbaricum 2, Warszawa, s. 89–101.
- Zeylandowa, M.
1972 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Czekanowie, pow. Ostrów Wlk.*, FAP XXI, s. 76–82.
- Żórawska, A.
2001 *Bursztyn w kulturze kurhanów zachodniobałtyjskich*, „Światowit” III (LXVI), fasc. B, s. 213–231.

THE BELT CLASP FROM KARGOSZYN, DISTR. CIECHANÓW

THE DATING AND ORIGINS OF OPEN-WORK BELT CLASPS WITH T-SHAPED ENDINGS FROM NORTH-EASTERN POLAND AND THE BALT LANDS

SUMMARY

The open-work belt clasp from Kargoszyn, north-eastern Poland (comm. and distr. Ciechanów, woj. mazowieckie), from late 2003 in the collection of the State Archaeological Museum in Warsaw, is a stray find, one of two such specimens recorded in Poland. The piece is 8.5 cm long, produced by casting, ornamented on the frame with engraved lines and oblique incisions (Fig. 1).

The other open-work belt clasp, from a Pomeranian culture cemetery at Bukowo, distr. Sztum, is a plain specimen fashioned from a narrow strip of iron sheet (Fig. 2). Two further belt clasps of similar form are known from a West Balt Barrow culture cemetery at Mezdulesye, distr. Gvardeysk, and from a cemetery of Dollkeim-Kovrovo culture at Kovrovo, distr. Zelenogradsk, both in the Kaliningrad Province. The two specimens are ornamented on the frame with embossed knobs (Fig. 3).

The belt clasps from Bukowo, Mezdulesye, and Kovrovo have been variously interpreted. W. Nowakowski (1995, p. 62; 1996, p. 69) considers the Balt specimens as Raetian imports but his explanation is undermined by the form of these two pieces, widely different from that of open-work clasp finds from south Germany (cf. E. Keller 1984, pl. 4:11, 6:7.15, 8:6, 9:5). On the basis of its plastic ornament J. Rosen-Przeworska (1939, p. 127) traces the clasp from Mezdulesye to the La Tène sphere, but the piece lacks analogies in the Celtic environment. By J. Okulicz (1973, p. 331), A. Waluś (1983, p. 180) and M. J. Hoffmann (2000, p. 141) the same specimen is interpreted as an imitation of the clasp from Bukowo, Poland.

Only E. Petersen (1929, p. 68) observed the similarity of the belt clasp from Bukowo to rhombic Hallstatt forms. Apparently, all the four open-work specimens belong in a large group of belt clasps with T-shaped endings and are closest to rhombic forms with similar endings (cf. fig. 5). The form is widespread during Late Hallstatt (Ha D) in the Alpine region, on the Adriatic and in south Germany (cf. C. Derrix 2001, fig. 51). A dozen-odd specimens known from Poland (cf. M. Gedl 1991, p. 83), primarily from Silesia and Wielkopolska (Fig. 6, 7), are being interpreted as imports from the *Hallstattkreis*.

However, we know of no analogies from the Hallstatt area to open-work belt clasps with T-shaped endings, referred to here as type Bukowo. Probably, they are a local imitation of Hallstatt prototypes. While only the dating of the belt clasp from Bukowo (Ha D) is certain, a similar chronology may be posited for all of the other specimens, even the belt clasp from the Dollkeim-Kovrovo cemetery, which admittedly occurred in a grave from phase B₂ of the Roman Period but differed widely from the rest of the grave goods.

Type Bukowo belt clasps suggest the existence of a lively exchange between cultures of the *Hallstattkreis* with areas of north-eastern Poland and the Balt lands, formerly considered as peripheral.

thum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

LIST OF ABBREVIATIONS OF PERIODICALS AND SERIAL PUBLICATIONS

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich – <i>Prahistoria ziem polskich</i> . tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981	
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”. Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”. Schwerin/Rostock/Berlin)	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum	RB	– „Rocznik Białostocki”. Białystok
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	SIA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale	SovArch	– „Sovetskaâ Archeologia” (Советская археология), Moskva
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР). Moskva	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa		
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa		
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

